
Recenze

Lenka Karfíková: Duše zrcadlo

Studie ke Kappadočanům, Augustinovi a Abélardovi

S fotografiemi Věry Koubové.

Praha, Triáda 2016. 223 s.

V mnoha svých studiích i monografiích se autorka věnovala jak filosofii řeckých i latinských autorů křesťanské antiky, tak středověkým myslitelům latinského Západu. Z toho, co bylo již dříve centrem její pozornosti, zúročila mnohé ve své nové publikaci, zaměřené, jak vidíme již z podtitulu, ke Kappadočanům, k Aureliu Augustinovi a Abélardovi. Z kappadockých otců je zde podroben rozboru Řehoř z Nyssy, přijde ovšem i na Basila Velikého a na jejich společného protivníka v diskusi, Eunomia z Kyziku. K Řehořovi z Nyssy poznamenejme, že Lenka Karfíková je největší znalkyní tohoto kappadockého otce u nás, její studie ovšem mají dosah a ohlas i ve světovém bádání o patristice (monografie *Řehoř z Nyssy*, 1999). V obou prostorech, řeckém i latinském, jimž je kniha věnována, se vynoří mnoho dalších postav s relevancí k protagonistům i k probíraným tématům: Órigenés a Filón Alexandrijský, zejména však zástupci platonismu, novoplatonismu a stoicismu, a zajiště Aristotelés.

Nad těmito i dalšími texty klade autorka otázku po vztahu řešení filosofických a teologických otázek u patristických autorů k řešení, jaká se najdou u antických, zvláště pozdně antických myslitelů; kde je a popřípadě zda vůbec je jaká shoda, a hlavně byly-li kde antické spisy latinským a řeckým otcům východiskem nebo inspirací. Tak hned v první kapitole (podle níž je nazvána celá kniha) charakterizuje L. Karfíková paralely na jedné straně metafor duše – zrcadlo v kázáních na Píseň Šalomounovu Řehoře z Nyssy, a na straně druhé u novoplatoniků. Provádí důkladný rozbor relevantních Plótínových, Porfyriových i Řehořových výroků o zrcadle a zrcadlení a domnívá se, že Řehoř sice smysl, jaký dává metafoře duše jako zrcadla, „utkal z motivů platónské tradice“ (s. 55),¹ že však posléze zdroj tohoto přirovnání, jak je převzalo další evropské myšlení, „nenajdeme v antickém myšlení, nýbrž právě v úvahách nejstarších křesťanských autorů“ (s. 56).

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách se vztahují k recenzované publikaci.

Ve druhé kapitole, která čtenáři připomene prastarý svár o vztah slov a věcí, výrazu a pojmu, v daném případě vlastního jména a toho či čeho, kdo či co je pojmenováno, se vedle Řehoře z Nyssy setkáme s dalším Kappadočanem, s Basilem z Caesareje, a s Eunomiem, přívržencem arianismu; nejde zde jen o tento fascinující problém řeči a o koncepci vlastního jména, ale nakonec spíše o to, co znamená v probíraných textech *úsía* (podstata, substance, bytnost, bytost?). Vztahem mezi slovem a jeho významem se pak zabývá i další kapitola, v jejímž titulu stojí otázka, označují-li souznačná jména totéž. Jde o to, kdo a jaký je Bůh Otec u Řehoře z Nyssy (podle jeho první knihy *Proti Eunomiovi*) a u jeho protivníka novoariána Eunomia, či spíše jak první božskou osobu vystihují jména vztahující se k její „podstatě“ – Otec, Démiurgos, či na druhé straně přídomky chtějící vystihnout její „aktivity“ – např. „Neporušitelný“ nebo „Nezrozený“. S tím vším souvisí příslušné rozborů v Karfíkové monografii *Čas a řeč* (2007), zejména kapitola s titulem „Jména a věci“. Recenzovaná kniha ale vychází z mnohem širšího spektra patristiky a scholastiky, také z textů Aurelia Augustina a Bernarda Silvestris.

Další kapitoly již dávají vystoupit latinské patristice v její vrcholné postavě, Augustinovi: nejprve je řeč o trojičnících otázkách, a to rozbor užití tzv. antropologické metafory a zlaté metafory u Řehoře z Nyssy (v dialogu pro Ablabia) a v sedmé knize Augustinova pojednání *De Trinitate*. Zde autorka může odkázat i k Platónovi, k dialogu *Timaios*. Pozoruje Augustinovo rezervované až odmítavé stanovisko k antropologické (genericke, metafora tří lidí) metafoře, s níž pracuje Řehoř, a v závěru studie formuluje důvod této odlišnosti u obou otců; podle jejího názoru spočívá rozdíl v odlišném chápání metafory jako nástroje teologického vyjadřování vůbec. I těchto otázek se již Lenka Karfíková dotkla (*Studie z patristiky a scholastiky*, 1997; *Proč neříkáme, že jsou tři bohové – pro Ablabia*, 2009); v nové publikaci vychází namože z jiných textů studovaných autorů a představuje další patristické trojiční obrazy a metafory.

V následující studii, která je plně věnována Augustinovi, se opět setkáme s konstatováním odlišnosti: tentokrát se s ní autorka setkala v dialogu *De ordine*, který je ostatně mimořádně názornou ukázkou patristické dovednosti v literárním, stylistickém a rétorickém umění a nadto v imitatio antického vzoru (jak se toho odvážil před Augustinem Minucius Felix a v jiném žánru Lactantius); jde o rozdíl mezi pojetím řádu (pořádku) u Licentia, Augustinova diskusního partnera v tomto dialogu, a definicí pořádku u samotného Augustina. L. Karfíková vyslovila (podobně jako J. Guitton, na což autorka upozorňuje v poznámce: s. 130, pozn. č. 15), že Licentiovo pojetí pořádku je totéž, jež držel Augustin dříve, a že tedy jeho polemika s Licentiem, nebo aspoň snaha jeho definici opravit, a pak formulace definice nové, je Augustinovou autokorekturou, po augustinovsku řečeno retractsí.

Tyto úvahy souvisí také s problémem, který vlastně z největší části přísluší literární historii (a analogicky bývá řešen v souvislosti s dialogy nejen Ciceronovými, ale také např. Petrarkovými), totiž do jaké míry je dialog *De ordine* záznamem

skutečného dialogu a zda nejde spíš o stylizaci nebo aspoň o podstatné redakční změny. – Na tomto místě je možno si všimnout, jak se to má s překlady: na straně 131 citovaný překlad Karla Svobody (1942, přetištěno 1996) je samozřejmě gramaticky a věcně správný, ale přeče jen prozrazuje dnes už překonané zacházení s jazykem, totiž setrvávání u vazeb jazyka originálu a v důsledku toho také menší respekt k cílovému jazyku, zvláště k současnému stavu jeho vývoje (*ipsa trepidatione subridens: ... usmívaje se samým nepokojem... – Quid quasi tibi videor ... adnuere?: Co myslíš, že беру na sebe? – spiritu ... inflatum: napojen ... duchem*). Lenka Karříková použila Svobodova překladu ještě na třech dalších místech, z toho dvakrát s poznámkou „upraveno“. Pokud tlumočí latinské a řecké pasáže sama, a je tomu tak u všech jí užitých textů s výjimkou právě dialogu *De ordine* (uvedený Svobodův překlad 1942), nelze jejím překladům nic vytknout, ostatně tuto dovednost předvedla suverénně již ve svých předchozích pracích: najdeme v nich překlady řeckých a latinských textů v poznámkovém aparátu, v citátech vkládaných do autorčina textu a zejména v obsáhlejších přílohách. Vždy se jedná o její vlastní překlady, jinak je tomu pouze u Richarda de Sancto Victore (*Liber de Verbo incarnato*, 2000), kde tuto část publikace svěřila latinské filoložce Lence Jirouškové.

Praescientia, praedestinatio (v Augustinově uvažování jim časově předchází *providentia*), které jsou předmětem výkladu v další kapitole recenzované knihy, jsou výrazy ležící jako kameny úrazu na cestě vývoje křesťanského myšlení od Augustina přes Gotšalka z Orbais nebo Jana Eriugenu až po Viklefa a Occama. Autorka sleduje výskyt těchto výrazů a rozdíl jejich významů v Augustinových raných dílech, ve spisech před jeho kněžským svěcením a po něm; důkladná heuristika jí zde ukázala, že výrazy *praescientia* a *praescire* se objevují v Augustinových spisech právě až v této poslední fázi, přičemž lze v chápání pojmu *praescientia* pozorovat zásadní změnu v jednom z Augustinových pozdních děl, v odpovědi Simplicianovi, kde se objevuje nový koncept: „předzvědění spadá v jedno s předurčením“, „Bůh sám určuje, kdo v budoucnu uvěří“.

Karříková při analýze tohoto problému odkazuje ke své knize *Milost a vůle* (pozn. 86, s. 176), netají se ovšem ani zde názorem, že toto pojetí má či bude mít neblahé implikace (srov. dále v závěru kapitoly, s. 188). Vrcholem Augustinova vývoje je pak ve spise *De praedestinatione sanctorum* představa, že „ve svém předurčení Bůh před stvořením světa připravil svou milost, aby ji pak svým vyvoleným daroval. Predestinace je tedy přípravou milosti, účinkem (*effectus*) předurčení. Hřích naopak Bůh sám neurčuje, nýbrž o něm pouze předem ví (*praescientia*) a aktuálně ho dopouští, obvykle jako trest.“ U tohoto tématu jsem zde setrvala déle, neboť jde o jeden z klíčových pojmů teologie české reformace či přesněji učení Viklefova a Husova. V jejich pojetí je tomu podobně jako v pozdních Augustinových spisech: *praedestinatio* je jednak ekvivalentem českého „předurčení“ (bez kladného nebo záporného důrazu), zároveň však v opozici k *praescientia* (předzvědění – k zatacení) má ono kladné znaménko: *praedestinatio* je předurčení k záchraně. Je to

tedy v mezích možnosti pojetí totožné s tím, k němuž Augustin dospěl v odpovědi Simplicianovi.

Poslední kapitola knihy dochází v souladu s chronologií k Petru Abélardovi, a to k jeho pojetí jednotlivin; tomuto problému se autorka důkladně věnovala již dříve, v předmluvě k českému překladu *Sic et non* (Irena Zachová 2008) i ve studii, na niž odkazuje v první poznámce této kapitoly.

Zmínila jsem se již o kvalitě překladů řeckých a latinských textů, jimiž Lenka Karfíková svůj text dokumentačně provází, chci dále upozornit na akribii, kterou uplatňuje při práci s texty vůbec: pracuje zásadně s nejnovějšími kritickými vydání svých předloh, cituje úctyhodné množství relevantní odborné literatury, a s jejími závěry se přesvědčivě vyrovnává.

V „Úvodu“ (od s. 11) najdeme informaci o genezi jednotlivých kapitol: některé z nich byly nebo teprve budou publikovány v anglické nebo německé verzi, další jsou zpracováním autorčiných přednášek. Tyto texty tak, jak je recenzovaná kniha podává, tvoří ovšem celek spojený výkladem zásadních pojmů, výrazů, metafor a exegetických strategií, s nimiž se setkáváme ve starověké i středověké filosofii a teologii. Druhým pojmím prvkem tohoto celku je stálý zřetel ke zdrojům probíraných textů, k rozsahu i ke způsobu, jakým se jednotliví autoři vztahují ke svým antickým předchůdcům, často k výchozím textům kladených otázek a řešených problémů.

Čtenáři vděčně přijmou skutečnost, že jsou zde náročné badatelské metody a jejich výsledky představeny souhrnně (a v češtině). Potěší je také vnější podoba knížky: je v měkkých plátěných symbolicky tmavomodrých deskách, ale hlavně dotvářejí její celek fotografie Věry Koubové jako odkazy ke kontemplativní rovině mnoha předkládaných textů; názvy těchto deseti ilustrací napovídají, že obrázky chtějí být a skutečně jsou knize doprovodem.